

Dušan Biber

BRITANCI O TITU IN REVOLUCIJI

Uvod

Ta referat, pripravljen za znanstveno posvetovanje »Tito in revolucija« od 14. do 16. decembra 1977 v Kumrovcu, je daleč od tega, da bi izčrpal v naslovu navedeno temo. Od sklepa, da se pripravi simpozij o Titu in revoluciji, do skrajnega roka za oddajo referatov je čas tako kratek, da je nemogoče opraviti posebne raziskave. Možno je samo pregledati obsežno, čeprav zelo nepopolno zbrano gradivo, opozoriti na možnosti in smeri nadaljnjih raziskav. Ni dvoma, da bi ta tema bila lahko predmet dolgoletnega raziskovalnega dela za posebno monografijo. Dovolj je opozoriti, da prof. William Deakin npr. že vrsto let zbira gradivo za študijo o prizadevanjih Britancev, da v času druge svetovne vojne odkrijejo identiteto Tita.

Zato se v tem referatu omejujem na pregled meni doslej znanih britanskih virov in najpomembnejše britanske literature o Titu in revoluciji. V nadaljnjem izvajanju bo tekla beseda o različnih ocenah Titove osebnosti v drugi svetovni vojni in o evoluciji Churchillovih stališč nasproti Titu. Pri tem izhajam od predpostavke, da je zgodovinarjem strokovnjakom osnovna literatura itak znana. Rekonstrukcija in analiza posameznih faz britanske politike, točneje politike raznih britanskih vojaških, vladnih in obveščevalnih ustanov, zato na tem mestu niti ni potrebna, niti ni mogoča.

Viri in literatura

Britanska vlada je s 1. januarjem 1972. leta na osnovi posebnega zakona odprla svoje arhive za drugo svetovno vojno, točneje za obdobje od 1941. do 1945. leta in tako odstopila od sicer veljavnega pravila, da so arhivi zaprti za obdobje tridesetih let. Seveda to ne pomeni, da so znanstveni javnosti sedaj na voljo prav vsi dokumenti. Sorazmerno majhno število dokumentov je ostalo še naprej v tekočih registraturah posameznih ministrstev, oziroma vladnih ustanov. Del dokumentov je izločen in shranjen za 50, 75 ali 100 in več let v trezoru Public Record Officea v Londonu.

Registrature britanske tajne obveščevalne službe (Secret Intelligence Service) in Uprave za specialne operacije (S.O.E. — Special Operations Executive) so seveda ostale nedostopne. Vendar so mnogi dokumenti S.O.E. prišli v fonde posameznih vojaških enot in štabov, predvsem v fond 37. misije, akreditirane v Jugoslaviji.

Tako imenovani »Churchill Papers«, kot so sicer navedeni v znani uradni zgodovini britanske zunanje politike v drugi svetovni vojni L. Woodwarda, so vsekakor najpomembnejši. Churchillovi operativni dokumenti so raziskovalcem na voljo v xeroxiranih zvezkih po izvirnih signaturah pod skupino

PREM 3. V tem fondu je Jugoslaviji posvečenih 48 zvezkov (PREM 3 510/1-515), vendar so posamezni zvezki ostali zaprti za 50 ali 75 let in so pri tem izpuščeni celo naslovi, ki nakazujejo vsebino.

Zvezki iz tega fonda se tičejo npr. misije brigadirja Macleana pri maršalu Titu, misije generala Velebita kot predstavnika maršala Tita, sestanka med maršalom Titom in dr. Šubašićem, načrtov za obisk kralja Petra in dr. Šubašića pri maršalu Titu na Visu, sporazuma med Titom in Šubašićem, spremembe Churchillovega stališča nasproti Titu od novembra 1944 dalje, medtem ko je o maršalu Titu kasneje bil sestavljen tudi poseben dosje (PREM 3 513/8).

Raziskovalci se seveda ne morejo omejiti samo na to skupino fasciklov Churchillovih operativnih dokumentov. Potrebno je upoštevati tudi razne pomembne mednarodne konference, npr. sestanke šefov držav »trojice velikih« v Teheranu, Jalti in Potsdamu, kjer je tekla beseda tudi o Titu in Jugoslaviji, konferenci ministrov zunanjih zadev jeseni 1943. leta v Moskvi, sestanek Churchill—Stalin v začetku oktobra 1944 v Kremlju (pod šifro »Tolstoj«), splošno britansko politiko nasproti Balkanu in Sredozemlju ter obsežno korespondenco Churchill—Roosevelt (PREM 3 486/1-3), oziroma njuno izmenjavo telegramov (PREM 3 467-473).

Zasebni urad britanskega ministrskega predsednika (PREM 4) ima za našo tematiko pomembne fascikle, čeprav pretežno tehničnega in rutinskega pomena, kar je sicer možno najti tudi v fondu FO 800 v zbirkah dokumentov osebnih tajnikov npr. FO 800/411-412 za Churchillov obisk v Italiji avgusta 1944. leta.

Druga pomembna skupina dokumentov je v fondu generalne korespondence Foreign Officea, tj. britanskega ministrstva zunanjih zadev FO 371. Tiskani indeks v 87 zvezkih (*Great Britain, Foreign Office Index to General Correspondence*. Published by Kraus-Thomson Organization Limited, Nendeln/Lichtenstein 1971) sicer zajema vsak posamezni diplomatski dokument in vsebuje regeste, vendar je za našo tematiko samo deloma uporaben. Najpomembnejši, zelo številni dokumenti strogo zaupnega značaja so bili med drugo svetovno vojno izločeni kot »Green Papers« (zeleni papirji), kasneje pa spet vrnjeni v prvotne fascikle, oziroma so delno še vedno ostali v tekoči registraturi Foreign Officea.

Žal so indeksi teh »zelenih papirjev« objavljeni zgolj za obdobje do vključno 1940. leta. Zato je potrebno sistematično pregledovati fascikle generalne korespondence Foreign Officea, ki se tičejo Jugoslavije, splošne politike ali sosednjih dežel. Za vojno obdobje 1941—1945 se nekaj sto fasciklov tiče Jugoslavije (FO 371/30200-30309, 33439-33505, 37578-37665, 44241-44404, 48805-48966).

Posamezni uradi britanskega vojnega kabineta (Cabinet Offices) prav tako hranijo zelo pomembne fonde za našo tematiko. Memorandumi CAB 66 1944 W.P. /44/ 100, 155, 196, 234 vsebujejo npr. korespondenco Tito—Churchill, CAB 65 pa razne zapisnike sej britanske vlade. Kombinirani načelniki štabov (Combined Chiefs of Staff) CAB 88, oziroma njihovi fondi so žal le delno na voljo. Tako so npr. zadržani fascikli CAB 88/374 in 374/1 s podatki o gverilskih operacijah v Jugoslaviji oktobra 1943. leta.

Zelo pomembni dokumenti iz fonda 37. misije, akreditirane v Jugoslaviji, doslej v literaturi sploh še niso bili uporabljani. Ta bogati fond iz arhiva War Officea (ministrstva vojne) vsebuje skoraj 400 fasciklov (WO 202/128-521). V tem fondu najdemo npr. fascikle z navodili in nasveti feldmaršalu Alexandru za njegove pogovore z maršalom Titom, beležke o pogovoru med

vicemaršalom letalstva Leejem in maršalom Titom, Clissoldove stenografske zapiske pogovora Tito—Churchil (WO 202/177b). Zelo pomembne prejete in odposlane depeše tedaj še kapetana Williama Deakina v misiji »Typical« pri Vrhovnem štabu med peto ofenzivo in kasneje (WO 202/338-339) so ohranjene v celoti, celo posnete na mikrofise, vendar doslej v znanstveni literaturi sploh še niso bile uporabljane. Fond britanske misije je posebno pomemben, ker vsebuje tudi originalna pisma in depeše maršala Tita, preden so jih prevedli uradni britanski prevajalci.

Dokumenti v fondu »Land Forces Adriatic« (WO 204/8386-8534), tj. suhozemske sile na Jadranu, kot npr. štab jadranske brigade na otoku Visu (H.Q. Adriatic Brigade, Forward Base, Island of Vis, WO 204/8535-8559) bi ob podrobnem pregledovanju verjetno omogočili, da dobimo nove podatke o maršalu Titu in njegovih stališčih nasproti posameznim dogovorjenim skupnim operacijam. Isto velja za dokumente štaba britanskih sil na Bližnjem Vzhodu (Military Headquarters Papers, Middle East Forces, WO 201/1565-1629) o Balkanu.

Fondi zavezniškega glavnega stana v Sredozemlju (Allied Forces Headquarters — A.F.H.Q.), oz. v Italiji so izredno pomembni. Tako npr. fascikla WO 204/77 in 78 vsebujeta podatke, ki jih je potreboval general Wilson pred svojim sestankom z maršalom Titom, fascikel WO 204/396 podatke o obisku feldmaršala Alexandra v Beogradu in o njegovih pogovorih z maršalom Titom in njegovimi sodelavci, fascikel WO 204/629 podatke o sporazumu Tito—Alexander, fascikel WO 204/5663 o delu sekcije za zvezo ob Titovem obisku v Italiji, fascikel WO 204/585 podatke o administrativnih konferencah z maršalom Titom itd., itd.

Osební dokumenti feldmaršala Alexandra (Alexander Papers, W.O. 214) vsebujejo tudi podatke o Jugoslaviji, oziroma njegovo korespondenco z maršalom Titom (WO 214/40-42). Podobne podatke je moč najti tudi v fondu načelnika imperialnega generalštaba (Chief of the Imperial General Staff, WO 216).

Lahko bi naštevati tudi druge britanske, oziroma zavezniške vojne in vladne ustanove, ki so po značaju svojega posla dobivale podatke tudi o Jugoslaviji in so sodelovale pri snovanju, oziroma izvajanju zavezniške, oz. britanske politike. Nobenega dvoma ni, da bi bil zelo dolgotrajen in drag posel, če bi poskušali zbrati in proučiti vse dosegljivo gradivo o Titu in revoluciji v Jugoslaviji.

Sedaj poteka že šest let, odkar so ti fondi odprti, dosegljivi znanstveni javnosti. V tem časovnem obdobju bi vsekakor že zdavnaj bilo mogoče in tudi potrebno zbrati vsaj najpomembnejše dokumente o Titu na nivoju britanskega ministrskega predsednika, ministrstva zunanjih zadev in britanske misije pri Vrhovnem štabu, če že ne prav vseh dokumentov o Titu iz registratur vseh ustreznih ustanov. Seveda pod pogojem, da bi se te naloge lotili res kvalificirani raziskovalci in z zagotovljenimi finančnimi sredstvi.¹

Vendar bi prav tako bilo koristno, če bi se dokopali do spoznanja, da so za izdajo Titovih »Zbranih del« v prvi vrsti potrebna besedila posameznih depeš, pisem in podobno, ki jih je mogoče objavljati kot Titovo korespondenco, seveda ne samo enostransko! Kadar pa gre za zapisnike raznih

¹ V redakcijskem predgovoru »Zbranih del« (Sabrana djela) Josipa Broza Tita, I, Beograd 1977, XL1 je rečeno: »Vjerojatno bi se Titovih dokumenata i informacija o Titovom radu moglo naći i u fondovima nekih državnika i drugih ličnosti s kojima se on sastajao i vodio prepisku, naročito u toku rata (sa Čerčilom, Staljinom i drugima).« Vendar pa to ni samo verjetno, marveč povsem gotovo, če upoštevamo, ako nič drugega, Churchillove spomine, kjer navaja tudi svojo korespondenco s Titom.

Titovih sestankov ali za poročila posameznih diplomatov, oz. britanskih vojaških, civilnih in drugih funkcionarjev o maršalu Titu in njihovih pogovorih z njim, tedaj so to izključno samo viri o Titu, ki po njihovem značaju sodijo zgolj v priloge kot dopolnilna informacija k takim zbranim delom, v kolikor taki viri niso že bili objavljeni, oziroma so neznani v znanstveni literaturi.

Poleg arhivskih neobjavljenih virov je potrebno upoštevati tudi tiskane vire. Uradna zbirka britanskih diplomatskih dokumentov »*Documents on British Foreign Policy*« doslej še ni zajela vojnega obdobja. Stenografske beležke »*House of Commons. Parliamentary Debats*« so vsekakor koristen in bogat vir, uporaben in pregleden zaradi odličnega indeksa, vendar v Jugoslaviji za vojno obdobje žal nikjer niso na voljo. Londonski »*Times*« objavlja letne registre, tako da je mogoče poiskati ustrezne vesti, članke in komentarje o Titu in Jugoslaviji. Za ostali britanski tisk je potrebno pregledati kolekcije izsečkov iz tiska, kakršna obstoji npr. v The Royal Institute of International Affairs v znameniti Chatam House v Londonu. Zelo koristen je tudi pregled tematskih registrov v Britanskem muzeju v Londonu.

Med tiskanimi viri za našo temo prihajajo v poštev v prvi vrsti memoari raznih britanskih državnikov, politikov, vojakov in funkcionarjev, ki so neposredno ali posredno prišli v stik z jugoslovansko problematiko med drugo svetovno vojno. V tem pogledu so vsekakor najpomembnejši meomari predsednika britanske vlade v vojnem obdobju 1940–1945, Winston Churchill, *The Second World War*, London 1948–1954, zlasti peti in šesti zvezek, ki so dosegljivi tudi v srbskohrvatskem prevodu založbe »Kultura« v Beogradu, brez navedbe let objave. Churchill je delno objavil tudi svojo korespondenco z maršalom Titom.

Anthony Eden, kasneje Earl of Avon, minister zunanjih zadev v vojnem času, je ustrezni zvezek svojih spominov *The Reconing*, London 1965 objavil znatno kasneje, je pa uporabljal uradno dokumentacijo Foreign Officea in svoje beležke iz vojnega obdobja. Harold Macmillan, v vojni minister rezident na Sredozemlju, kasneje predsednik konservativne britanske vlade, je svoje srečanje z maršalom Titom opisal v zvezku svojih spominov z naslovom *The Blast of War*, London 1967, prav tako tudi vrhovni zavezniški poveljnik na Sredozemlju 1944. leta H. M. Wilson v knjigi *Eight Years Overseas*, 1939–1947, London 1965, oz. njegov naslednik feldmaršal Alexander, *The Alexander Memoirs*, 1940–1945, London 1962, ki se je z maršalom Titom sestal 1944. leta v Italiji in 1945. leta v Beogradu. Feldmaršal Montgomery, *The Memoirs of Field Marshall the Viscount Montgomery of Alamein*, London 1958 se spominja svojih poveljnih srečanj z maršalom Titom, navaja pa tudi izmenjavo pozdravnih brzojavk med drugo svetovno vojno.

Posamezni člani britanskih misij so kmalu po končani drugi svetovni vojni začeli objavljati svoje spomine. Prvi šef britanske vojne misije v Sloveniji po rodu iz Kanade major William Jones, *Twelve Months with Tito's Partisans*, Bedford 1946 je opisal svoja srečanja s partizani, predvsem v Sloveniji. Obširnejši izvirnik njegove knjige je ostal v rokopisu v fondu 37. misije v Public Record Officeu v Londonu (WO 202/233), objavljen pa je tudi slovenski prevod. Basil Davidson, *Partisan Picture*, Bedford 1946 je prav tako bil britanski oficir za zvezo v Jugoslaviji.

Brigadir Fitzroy Maclean, šef britanske oz. zavezniške vojne misije pri Vrhovnem štabu od septembra 1943. leta je vzdrževal stalne stike z maršalom Titom. Njegovi spomini *Eastern Approaches*, London 1950, obsegajo tudi

obdobje njegovega skoraj dveletnega bivanja v Jugoslaviji v drugi svetovni vojni.

Frederick William Deakin, znani britanski zgodovinar in nekdanji rektor St. Antony's kolidža v Oxfordu, po smrti majorja Stuarta šef prve britanske misije pri Vrhovnem štabu je svojo knjigo *The Embattled Mountain*, London 1971 (slovenski prevod *Gora trdnjava*, Ljubljana, 1976) deloma napisal kot zelo izdelane in reliefne osebne spomine na maršala Tita.

Mnogi Britanci, ki so med vojno imeli razne vojaške, obveščevalne ali analitične naloge v zvezi z Jugoslavijo, so v svoji kasnejši akademski, znanstveni ali diplomatski karieri objavili vrsto razprav z ustreznim znanstvenim aparatom. Stephen Clissold je na primer pred vojno bil v tiskovnem oddelku britanskega generalnega konzulata v Zagrebu, prevajal je na sestanku Tito—Churchill 12. avgusta 1944 v Italiji in delal v političnem obveščevalnem centru na Bližnjem vzhodu (Political Intelligence Centre Middle East) ter je že 1949. leta v Londonu objavil svojo knjigo *Whirlwind: The Story of Marshal Tito's Rise to Power*. V knjigi *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939—1973*, London 1975, S. Clissold ni samo zbral ustreznih dokumentov, marveč je napisal tudi zelo podrobno uvodno razpravo, ki zajema seveda tudi vojno obdobje sovjetsko-jugoslovanskih odnosov in v prvi vrsti obravnava nesporazume okrog strategije in taktike socialistične revolucije v Jugoslaviji. Isti pisec je uredil tudi *Short History of Yugoslavia*, London 1966.

Prof. Phyllis Auty, sedaj šef katedre za zgodovino na Simon Fraser University v britanski Columbij v Kanadi, je med vojno delala v že omenjenem politično obveščevalnem centru na Bližnjem vzhodu. Medtem, ko je še predavala na londonski univerzi v School of Slavonic and East European Studies, je v Londonu 1970 objavila v mnoge druge jezike preveden življenjepis *Tito. A Biography*, prav tako tudi mnoge druge razprave in članke o Jugoslaviji.

Fitzroy Maclean je 1957. leta v Londonu objavil poljudno pisano, toda na virih temelječo in z znanstvenim aparatom opremljeno obširno razpravo *Disputed Barricade. The Life and Times of Josip Broz-Tito Marshal of Yugoslavia*, ki ima samo deloma značaj spominov in osebnih zapažanj o maršalu Titu, v celoti velja pa to za njegove spomine *The Balkan War*, London 1962 (slovenski prevod *Vojna na Balkanu*, Ljubljana 1968). K. Ziliacus, *Tito of Yugoslavia*, London 1952, je na osnovi pogovorov z maršalom Titom objavil svoje znano publicistično delo.

Uradno zgodovino britanske zunanje politike v drugi svetovni vojni je napisal Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volumes I, II, III, London 1970—1972. Pisec omenja vprašanje stališča Velike Britanije nasproti Titu in Mihailoviću že v uvodu svojega obsežnega dela, zlasti pa razpravlja o tem v 51. in 52. poglavju v tretjem zvezku na str. 278—382.

Ko so britanski dokumenti postali dostopni za vse vojno obdobje, je to omogočilo pisanje znanstvenih razprav, zasnovanih na primarnem gradivu. Nekdanji britanski zvezni oficirji in politični analitiki so se julija 1973. leta zbrali na posvetovanju, ki ga je organiziral zgodovinski oddelek School of Slavonic and East European Studies univerze v Londonu. Zelo zanimivi referati in razprava so v redakciji Phyllis Auty in Richard Clogg objavljeni v knjigi *British Policy towards Wartime Resistance in Yugoslavia and Greece*, London and Basingstoke 1975.

Elisabet Barker, *British Policy in South-East Europe in the Second World War*, London 1976, je posvetila pozornost britanski politiki nasproti Jugoslaviji, v svoji razpravi *Fresh Sidelights on British Policy in Yugoslavia, 1942—3*, v *The Slavonic and East European Review*, vol. LIX, No. 4, October 1976, 572—585, pa je še podrobneje osvetlila kontroveržno vprašanje preusmeritve britanske politike od podpore Mihailovića k podpori Titovim partijam.

Pisec tega referata Dušan Biber je v »*Vjesniku u srijedu*« št. 1047, 1049—1068, 1073—1089 in 1110—1124 v rubriki »Retrospektiva« objavil 67 nadaljevanj z britanskimi dokumenti in komentarji o britanski politiki nasproti Titu in britanskem ocenjevanju revolucionarnih dogajanj v Jugoslaviji. Feljton »Velika politička igra«, objavljen v beograjski »Politiki« od 21. junija do 12. julija 1974. leta, je dejansko samo plagiat prej omenjenega teksta iz »*Vjesnika u srijedu*« z značilnimi skrajšavami in izpuščanjem posameznih stavkov v »redakcijski« obdelavi in izmišljenimi signaturami.

Sorazmerno nadrobne podatke o Titu in revoluciji v Jugoslaviji najdemo seveda tudi v specializiranih študijah širše problematike npr. pri M. R. D. Foot, *Resistance. An Analysis of European Resistance to Nazism 1940—1945*, London 1976, v raznih publicističnih delih, ki jih tu posebej ni navajati, prav tako tudi ne sicer obširne ameriške literature v angleščini o tej tematiki.

Podatki o Titu

Prvi britanski oficir, ki se je srečal s Titom, je bil kapetan Bill Hudson. Skupaj s Titom se je umikal iz Užic 1941. leta. Hudson ni imel svojega radijskega oddajnika in je lahko poslal le malo svojih depeš s svojo lastno šifro prek Mihailovićevega oddajnika. Tako imenovana PLOZ serija Hudsonovih depeš je bila poslana britanskim oblastem februarja 1943. leta, vsebovala pa je opis njegovih doživetij 1941. leta. Žal danes še ni na voljo znanstveni javnosti. Athertonova misija je prišla v Jugoslavijo februarja 1942. leta, vendar ni nikoli vzpostavila radijskega stika s svojo bazo v Kairu. Hudsonova poročila so deloma dostopna v interni zavezniški publikaciji o četnikih.² Vendar pa se iz kasnejših Hudsonovih poročil iz 1944. leta, ko se je že vrnil iz Jugoslavije, vidi, da je visoko cenil maršala Tita.³ Deakinova poročila oz. depeše, kot je že prej omenjeno, doslej še niso raziskane. Prvi direktni radijski stiki med Vrhovnim štabom in Britanci so bili vzpostavljeni šele konec maja 1943. leta.

Ko je bil Tito na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu proglašen za maršala Jugoslavije in izvoljen za predsednika Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije, je Politično obveščevalni center na Bližnjem vzhodu poskušal sistematizirati dotlej Britancem dosegljive podatke o vodilnih osebnostih jugoslovanske partizanske organizacije. V poročilu z dne 6. januarja 1944 je bilo poleg nekaterih točnih podatkov o maršalu Titu naveden 6. marec 1892 kot njegov rojstni dan in je bilo zatrjevano, da je Tito bil že 1929. leta izpuščen iz zapora v Sremski Mitrovici, potem ko je bil obsojen na pet let zapora.

² Public Record Office, London (dalje PRO), FO 371/44281, R 19262/11/92, *The Chetniks*, A.F.H.Q. (Allied Forces Headquarters), F. W. Deakin, *Gora trdnjava*, Ljubljana 1976, 169. Prim. Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade*, London 1957, 152, op. 13.

³ PRO, FO 371/44254, R 6490/8/92.

Po tem dokumentu, ki seveda ne ustreza resnici, je Tito prišel na čelo KPJ že 1929. leta po umoru Djure Djakovića in naj bi že 1931. leta bil v Parizu. V letih 1929—1939, je bilo rečeno v tem poročilu, je Tito večkrat obiskal Sovjetsko zvezo in se tam sprijateljil s Stalinom in z drugimi sovjetskimi voditelji. Omenjen je bil tudi podatek, spet napačen in zasnovan na nekem poročilu, da je Tito bil v ustaškem koncentracijskem taborišču Jasenovac ter da so ga zamenjali za ujete ustaše, ne da bi bila pri tem odkrita njegova identiteta. Ugotovljeno je bilo, da je Tito kot organizator partizanskega gibanja »pokazal velike organizacijske in vojaške sposobnosti.«⁴

Vsi dotlej razpoložljivi podatki o Titu, razen seveda operativnih, so bili kasneje povzeti v zaupnem priročniku istega politično obveščevalnega centra o narodnoosvobodilnem gibanju v Jugoslaviji, tiskanem v juniju 1944. leta.⁵

V trinajstem poglavju tega zelo zgoščeno pisanega in zanimivega priročnika je bilo na treh tiskanih straneh o Titu in njegovih najbližjih sodelavcih rečeno med drugim:

»275. Če je mogoče potegniti nek sklep iz študija partizanskih osebnosti, potem je ta naslednji: gibanje so ustvarili Tito bolj kot kdorkoli drugi skupaj z dvema svojima glavnima sodelavcema; majhna toda sposobna skupina ljudi, ki so bili po poreklu večinoma Srbi, po prepričanju pa komunisti in slednjič kombinirani naporu drugorazrednih, vendar pa reprezentativnih voditeljev iz vseh delov življenja in strani Jugoslavije.

276. Tito je bil od samega začetka gibalna sila v partizanskem gibanju tako po vojaški kot tudi po politični plati. Kaže, da je Aleksandar Ranković njegov glavni sodelavec na področju organizacije in Edvard Kardelj njegov glavni svetovalec na področju politične teorije.

277. Titovo pravo ime je Josip Broz, je hrvaškega, kmečkega porekla, rojen 25. maja 1892 v neki vasi v hrvaškem Zagorju, blizu Zagreba, v delu dežele, kjer nadimek, ki ga je kasneje prevzel, ni nenavaden.«

Dalje se navajajo točni podatki, da je Tito 1915. leta prišel v rusko vojno ujetništvo, netočno pa je bilo rečeno, da je prebežal k Rusom. 1923. leto je bilo navedeno kot leto Titove vrnitve v Hrvaško in ponavljala se je napačna trditev, da je Tito že med 1929—1939. letom večkrat potoval v Sovjetsko zvezo. To pot je bilo navedeno samo Titovo poznanstvo z neidentificiranimi sovjetskimi voditelji, Stalin pa se ni omenjal. Točno je bilo ugotovljeno, da Tito ni sodeloval v španski državljanski vojni, marveč je organiziral tajne kanale za prevoz prostovoljcev. Med Titovimi ilegalnimi priimki je bil tedaj znan samo ing. Tomanek. Za razliko od prejšnjih podatkov je to pot bilo točno ugotovljeno, da je bila Titova soproga zamenjana, vendar pa je bilo napak navedeno, da je bila zaprta v Jasenovcu.

Zapažen je bil Titov vselej prisoten smisel za humor in da tudi v najhujših dnevih pete ofenzive nikoli ni bil neobrit. »Govori tekoče rusko in dobro nemško, prav tako čita angleško in francosko. Sam je mnogo študiral in dobro je načitan v vseh štirih jezikih.«

Slednjič je bila dana naslednja ocena Tita:

»281. Tito je kot vojaški poveljnik nedvomno pokazal pomemben talent, vendar njegova stvarna moč je v njegovem geniju za organizacijo. Povezati

⁴ PRO, FO 371/37663, R 13453/12703/92.

⁵ PRO, FO 371/44273, R 10905/11/92, *The National Liberation Movement of Yugoslavia. A Survey of the Partisan Movement, April 1941 — March 1944*. P.I.C.M.E. (Political Intelligence Centre Middle East). Pri pisanju tega priročnika sta sodelovala tudi takratna britanska majorja Stephen Clissold in Phyllis Auty.

tako različne elemente v koherentno in disciplinirano gibanje, je bila naloga, ki je zahtevala izredne moči. To je lahko dosegel v znatni meri spričo svoje sposobnosti, da razume bistvo slehernega danega problema, tako vojaškega kot političnega in da hrabro napravi potrebne ukrepe. Čeprav je jasen in brezkompromisen v svoji viziji, je vendarle pokazal veliko iznajdljivost, prožnost in moč v njenem uresničevanju. Le redkokdaj se je zmotil v oceni značaja kakšnega človeka in njegova izbira sodelavcev se je izkazala kot zelo ostroumna. Te kvalitete, kombinirane z njegovo osebno hrabrostjo in s polnim sodelovanjem v vseh težavah partizanskega vojskovanja, njegova odločnost in zanimanje, ki ga kaže za svoje ljudi, so mu pomagali, da je dosegel globoko spoštovanje in vdanost, kakršno ima v vsem gibanju.«

Kaže, da je bilo šele na rušilcu »Blackmore« prvikrat opaženo, da Tito govori in razume angleško. Na splošno presenečenje vseh je Tito recitiral »The Owl and the Pussy-Cat« v čisti angleščini. Ameriški obveščevalci, sodelavci O.S.S. (Office of Strategic Services — urad strateških služb) so zato celo domnevali, da je Tito moral nekaj časa bivati kot izseljenec v Združenih državah Amerike.⁶

Podpolkovnik Vivian Street je bil namestnik vodje zavezniške misije brigadirja Fitzroya Macleana in se je po neuspelem nemškem desantu na Drvar 25. maja 1944. leta umikal skupaj z Vrhovnim štabom. V svojem poročilu je kasneje med drugim zapisal:

»Ta nedavna ofenziva je potrdila dejstvo, da Tito daleč prekaša vse druge partizanske poveljnike in voditelje. Niti enkrat samkrat ni bil preplašen, niti v najhujših okoliščinah ne. Svoje ukaze daje vselej jasno in hitro, brez najmanjšega vznemirjanja.«⁷

Ko se je vrhovni zavezniški poveljnik na Sredozemlju general H. M. Wilson v prvi polovici avgusta 1944. leta sestal s maršalom Titom, na svoje goste sicer ni napravil najboljšega vtisa, sam pa je poročal:

»Tito se me je zelo močno dojmil kot iskren, odločen in skromen in njegovo vedenje ter sposobnost v pogovorih, ki so se, mislim, pokazali kot zelo koristni, sta me impresionirali.«⁸

Britanski ambasador Ralph Skrine Stevenson, akreditiran pri kraljevski jugoslovanski begunski vladi, se je med pogajanji za sklenitev tako imenovanega »viškega sporazuma« na Visu večkrat sestal z maršalom Titom. Ko je opisoval svoje vtise, Titov osebni videz in njegovo znanje jezikov, je zapisal:

»Maršal Tito daje ugoden vtis. Iznenadil me je kot eminentno praktičen človek. Zelo hitro razume in ali sprejme neko mnenje ali pa navaja sprejemljive razloge, zakaj ga ne sprejme. V občevanju je neposreden in enostaven.«⁹

Philip Broad, predstavnik ministra rezidenta pri glavnem stanu zavezniških sil, se je srečal z maršalom Titom na kosilu v Bariju po Titovi evakuaciji, ki je sledila nemškemu desantu na Drvar:

»Titov prihod v sobo je bil zelo neformalen in težko je bilo takoj dojeti, da se pogovarjam s samim maršalom. Njegov zunanji videz ni zelo impresiven.

⁶ F. Maclean, n. d., 261; PRO, FO 371/44273, R 10266/11/92.

⁷ PRO, FO 371/44258, R 10187/8/92; D. Biber, *Tajna arhiva o Josipu Brozu*, Vjesnik u srijedu, št. 1047, 24. maja 1972, str. 7.

⁸ PRO, FO 371/44292, R 12839/44/92; D. Biber, *Otvorena tajna arhiva britanske diplomatije*, Vjesnik u srijedu, št. 1065, 27. septembra 1972, str. 35. Vladimir Dedićer, *Josip Broz Tito. Prilozi za biografiju*, Beograd 1953, 377 je zapisal: »Sastanak sa generalom Wilsonom bio je vrlo formalan. Svojim manirama general Wilson je davao sasvim drugi utisak nego ostali saveznički komandanti u Italiji. [...] U ponašanju generala Wilsona Jugoslaveni su osećali izvesnu nadmenost.«

⁹ PRO, FO 371/44259, R 10457/8/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1049, 7. junija 1972, str. 34.

Je nizke postave, krepko grajen, star okoli 50 let. V njegovi osebni pojavi so najbolj izrazite njegove oči, običajno sive in blage, ki pa v trenutku postanejo kot jeklo, kadar se pogovarja z nekom izmed svojih podrejenih. Je mirnega in prijetnega vedenja...¹⁰

Feldmaršal Alexander je v drugi polovici februarja 1945. leta obiskal Beograd in se znova srečal z maršalom Titom. Načelniku imperialnega generalštaba je pisal: »Odkril sem, da je maršal Tito zelo ljubezniv, občutljiv in pripravljen sodelovati.«¹¹

Najbolj pomembne in najbolj so vplivale na kreiranje in izvajanje britanske politike nasproti Jugoslaviji seveda tiste informacije, ki jih je prejemal sam Winston Churchill. Titova depeša z dobrimi željami za ozdravitev britanskega predsednika vlade, ki je na povratku iz Teherana in Kaira zbolel v Afriki, je bila začetek neposredne, deloma že objavljene korespondence med Titom in Churchillom.¹²

Titov prihod na Vis je bil, kot znano, uvertura v pogovore in znani sporazum Tito—Šubašić. Churchill je menil, da je to priložnost, ki jo je vsekakor bilo treba izkoristiti za izvajanje pritiska na Tita. Po Churchillovem mnenju bi si Tito s kraljem celo okrepil svoj položaj.

»Tito ne bo dolgo v naših prijateljskih rokah na Visu. Prav lahko odleti. Sedaj je čas, da z njim uredimo stvari. Čim prej kralj in ban gresta tja, tem bolje bo in poskusimo, da vsi sedejo skupaj in da dobimo aranžman za zedinjeno Jugoslavijo. [...] Mi ne smemo izpustiti to od nebes dano priložnost. Obstoji nevarnost, da se bo Tito skrivaj odselil, ne da bi plačal stanarino. Če pa se mi dogovorimo o politiki, pričakujem da mu bo mogoče pripraviti velike težave, preden bi našel neko letalo«, je 8. junija 1944. leta Churchill pisal Edenu.¹³

Churchill je še istega dne dal generalu Wilsonu najstrožja navodila, naj z vsemi sredstvi zavaruje otok Vis pred slehernim sovražnim napadom. V depeši, ki je bila poslana po kanalu »C«, torej osebno prek šefa tajne britanske obveščevalne službe, je Churchill poudaril, da »bi bila velika katastrofa, če bi bil Vis zavzet in Tito ubit ali ujet.« Churchill se ni strinjal, da bi bil njegov sin Randolph premeščen s partizanskega ozemlja v Jugoslaviji v Italijo spričo razpisane nagrade, ki so jo na njegovo glavo razpisali Nemci oziroma zaradi obzirnosti nasproti njemu samemu »v trenutku ko očitno ima šanse vzpostaviti trajen stik s partizanskimi silami, s katerimi deli dobro in zlo.«¹⁴

Toda Randolph Churchill je le bil evakuiran in v neki svoji beležki z dne 27. junija 1944. leta se je odločno zavzel za vsestransko britansko pomoč partizanom. Priporočil je, naj se kralj Peter čimprej znebi Mihailovića: »Tito bo gospodar v Jugoslaviji po vojni ne glede na to, če mu mi pomagamo ali ne«, je sklepal Randolph Churchill.¹⁵

Tito je sredi julija 1944. leta odpovedal svoj že dogovorjeni sestanek z generalom Wilsonom v Italiji in to tedaj utemeljeval s političnimi razlogi, ker da sporazum Tito—Šubašić ni naletel na odobravanje v Sloveniji in v

¹⁰ PRO, FO 371/44273, R 10266/11/92.

¹¹ PRO, WO 214/42; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1107, 25. julija 1973, str. 24.

¹² Winston Churchill, *Drugi svetski rat*, Tom V, *Obruč se steže*, Beograd (brez letnice izdaje), 448—457.

¹³ PRO, PREM 3 512/7, str. 52—53. Prim. D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1049, 7. junija 1972 za druga Churchillova razmišljanja.

¹⁴ Isto, str. 49—50.

¹⁵ PRO, PREM 3, 512/11, str. 82—85.

Hrvatski.¹⁶ Dejansko so bili primarni varnostni razlogi, bojazen pred možnostjo, da se letalo s Titom zruši zaradi kakšne spretno prikrita sabotaže. Na takšno možnost, na »polet à la Sikorski«, je jasno namigoval Stalin v pogovoru z Milovanom Djilasom v Moskvi konec maja 1944. leta.¹⁷

Neposredno pred Titovo odpovedjo obiska v Caserti je Churchill 3. julija 1944. leta po sestanku z dr. Vladimirjem Velebitom pisal Edenu: »Mislim, da bi bilo zelo dobro, če bi imeli Velebita tu. On bi bil prava zveza s Titom, ki je, konec koncev, tiger, ki ga je treba ujeti. Zelo bi bil vesel neposrednega stika s Titom. [...] Tito bo kmalu zapustil zaklonišče na Visu ter spet odšel v hribe in mi bomo še bolj potrebovali sredstva za vzdrževanje stikov z njim.«¹⁸

Churchill se je razjezil, ker je Tito odklonil odpotovati na sestanek z generalom Wilsonom v Caserto. V osnutku svojega neodposlanega pisma Titu je zato zapisal, da sovražnik, kot se je zvedelo po tajnih obveščevalnih poteh, pripravlja močan napad na Vis. Po raznih zavezniških virih sodeč je Titov ugled padel spričo njegovega podaljšanega bivanja pod britansko zaščito. Kot iskren prijatelj mu zato svetuje, naj se vrne v svoj štab.¹⁹

Kot vemo, so se vsi ti nesporazumi slednjič poravnali in Tito in Churchill sta se 12. in 13. avgusta 1944. leta sestala pri Neaplju. Eno izmed pomembnih vprašanj, o katerem sta se Tito in Churchill pogovarjala na svojem prvem sestanku 12. avgusta, je bilo tudi vprašanje bodočega režima v Jugoslaviji po končani vojni. Churchill je že v svojem pismu Titu z dne 17. maja 1944. leta, očitno opirajoč svoje spoznanje na memorandumu podpolkovnika Hudsona,²⁰ pisal o srbskih kmetih, zemljiških posestnikih, »ki so protinemško nastrojeni, vendar pa zelo srbski in ki, kar je naravno, imajo zemljiško lastniške pojme, nasprotne teoriji Karla Marksa.«²¹

Churchill je pri tem seveda mislil na Stalinovo kolektivizacijo kmetijstva. Toda Sovjetska zveza je bila zaveznik v protihitlerjevski koaliciji in ni bilo primerno o tem se pismeno bolj natanko izražati. Na sestanku pa je njun pogovor, kakor ga je stenografiral major Stephen Clissold, tekkel takole:

»G. Churchill: »Želel bi vam zastaviti neko drugo vprašanje. Mar ni res, da velik del srbskih kmetov ne bi bil zelo srečen z uvedbo komunističnega sistema?«

Maršal Tito: »Ni naš namen vsiliti tak sistem. To sem čestokrat javno izjavil.«

G. Churchill: »Da, spominjam se. Vendar sem hotel to slišati iz vaših ust. Glavna stvar je uvesti resnično demokratičen sistem. Mislim, da boste verjetno morali izvesti nekakšno agrarno reformo; morda so nekatera vaša posestva premajhna. Nekoč sem vprašal Stalina, če je ugotovil, da je bilo težje izvesti agrarno reformo v Rusiji kot pa bojevati se v tej vojni. Dejal je, da je to bilo tako. Moral se je spopasti z milijoni kmetov in prav nobenega smisla ni poskušati kmeta prepričati z argumenti. Kmet gre domov, vpraša svojo ženo

¹⁶ D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1062 in 1063, 6. in 13. septembra 1972; V. Dedijer, n. d., 377.

¹⁷ M. Djilas, *Conversations with Stalin*, London, New York 1962, 73; Walter R. Roberts, *Tito, Mihailović and the Allies, 1941–1945*, 216; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1064, 20. septembra 1972, str. 39. Dr. Vladimir Bakarić se je dotaknil tega vprašanja v TV intervjuju. Prim. *Vjesnik* (Zagreb), 4. julija 1975: »... jer smo bili protiv toga [...] smo svi bili vrlo oprezni, vrlo nepoverljivi« in dopolnjeno verzijo, *Oko* (Zagreb), 28. julija — 11. avgusta 1977, str. 6, 3. kolona: »Naši su bili protiv toga. Bili su vrlo nepoverljivi prema svima budući da su znali šta se katkada događalo.«

¹⁸ PRO, FO 371/44273, R 10470/11/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1062, 6. septembra 1972, str. 38.

¹⁹ PRO, PREM 3 512/5, str. 118–119.

²⁰ PRO, CAB 66/49, W.P./44/234, Prim. D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1056, 27. julija 1972.

²¹ W. Churchill, n. d., V, 456.

in sosedu, kaj mislijo... Kmetijstvo v Rusiji je čudovito napredovalo, toda to je pomenilo veliko človeško trpljenje, ki bi se mu morda dalo izogniti, če bi spremembe potekale počasneje... Vam bodo po vojni v Jugoslaviji potrebni vsi Jugoslovani, ki jih imate.»

Maršal Tito: »Da, toda mi se ne soočamo z istim problemom. Mi nimamo razreda kulakov. Mi priznavamo samo dva razreda Jugoslovanov — kvislinge in patriote.«

Med tem pogovorom je Churchill obžaloval, če bi po končani vojni povsod po Evropi izbruhnila državljanska vojna. Tito ni menil, da je to verjetno, ker bo vse odvisno od zavezniške pomoči. Churchill se je strinjal s Titom, da med vojno ni treba dovoljevati delavskih stavk, menil pa je, da bodo po vojni delavci morali imeti vse pravice. Omenil je svoja pričkanja z Velebitom okrog socializma in povabil Tita, naj vpraša, karkoli želi, tudi kaj neprijetnega. Tito je nadaljeval:

»Zelo me vznemirjajo vsa ta vprašanja, ki se stalno postavljajo o komunizmu v Jugoslaviji. Povsem kategorično sem izjavil, da ga nimamo namena uvesti. Za to obstoje mnogi razlogi. Vse evropske dežele morajo po vojni imeti demokratični sistem in Jugoslavija ne more biti drugačna.«

G. Churchill: »Rusi so dosegli čudovite uspehe, toda uporabljali so zelo krute metode. Mislim, da je ta faza sedaj minila.«

Maršal Tito: »Svoj čas so bili slabi odnosi med Britanijo, ZSSR in Ameriko. Sedaj to ni tako. Mislim, da Jugoslavija lahko izkorišča njihove izkušnje in da pričakuje pomoč od njih vseh.«

Tito je razen tega poudaril, da ruska misija ni nikoli poskušala vplivati v smeri uvajanja komunističnega sistema.²³

Vse kaže, da je Tito v tem pogovoru upošteval ne samo javno razglašeno politiko narodnoosvobodilnega gibanja in svoje prejšnje javne izjave, na katere se je skliceval, marveč tudi navodila Kominterne, npr. še iz konca 1942. leta, da je potrebno upoštevati anglosovjetskoameriško koalicijo in pokazati večjo politično elastičnost in sposobnost za manevriranje.²⁴ Slednjič je Stalin sam še konec maja 1944. leta vztrajal, da ni treba strašiti Angležev.²⁵

Britanski ambasador Stevenson je poročal, da je Tito znova v Caserti prepričeval Šubašića, »da je samo voditelj vojaškega gibanja narodne osvoboditve in da nima nikakršnih političnih ambicij.« Šubašić se je zato ukvarjal z idejo, da bi kraljevska vlada Titu dodelila naziv »vojvoda« in ga tako vezala izključno na vojaško področje.²⁶

Že ob sklepanju tako imenovanega »viškega sporazuma« 17. junija 1944. leta je Stevenson poročal, da je Tito tako Šubašiću, kot njemu samemu jamčil, da nima nikakršnega namena vsiliti komunizem. Stevenson je ta zagotovila

²² Prim. izjavo Vrhovnega štaba in AVNOJ s podpisoma Tita in dr. I. Ribarja v *Prvo i drugo zasedanje AVNOJ-a*, Zagreb 1963, 109–110, Titov referat na II. zasedanju AVNOJ, prav tam, 174: »Nas su klevetali i još uvijek klevetu sa svih strana [...] da je naša narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji čisto komunistička stvar; boljševizacija zemlje, pokušaji komunista da uzmu vlast, ukidanje privatne svojine, uništenje crkve i vjere, uništenje kulture, itd., itd. Ove su klevete stare i otrcane. One su potekle iz Göbbelsove kuhinje [...]«

²³ PRO, WO 202/177B. F. Maclean, *Vojna na Balkanu*, Ljubljana 1968, 202 ni bil navzoč na sestanku dne 12. pač pa 13. avgusta 1944. leta. O kolektivizaciji kmetijstva je tekla beseda na prvem sestanku.

²⁴ Arhiv Predsedstva CK ZKJ, fond CK KPJ — KI 1942/329.

²⁵ M. Djilas, n. d., 66–80; isti, *Wartime*, New York, London 1977, 388–389; Stephen Clissold, *Yugoslavia and the Soviet Union, 1939–1973*, London 1973, 37.

²⁶ PRO, FO 371/44315, R 13565/658/92; D. Biber, n. d., *Vjesnik* u srijedu, št. 1067, 11. oktobra 1972, str. 38.

smatral za iskrena, menil pa je, da bi Tito moral o tem dati tudi javno izjavo.²⁷ Tako je torej Stevenson dejansko dal pobudo, ki se je izrazila v znanem Churchillovem memorandumu s tem v zvezi, da namreč Tito ne bo deželi vsilil komunizma, niti ne bo po končani vojni uporabil oboroženih sil gibanja, da bi vplival na svobodno izražanje volje ljudstva o bodočem režimu.²⁸ Maršal Tito je, čeprav je v začetku okleval zaradi možnega vtisa, kot da je pod pritiskom, na sestanku s Churchillom in Šubašićem 13. avgusta 1944. leta privolil, da tako izjavo vključi v svojo deklaracijo.²⁹

V izjavi Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije z dne 17. avgusta 1944. leta je maršal Tito zato poudaril:

»Narodnoosvobodilno gibanje Jugoslavije je v svojem bistvu obče ljudsko, nacionalno in demokratično. Potemtakem še enkrat poudarjamo, da ima vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja pred seboj en sam in najvažnejši cilj — borbo proti okupatorjem in njihovih slug ter ustvaritev demokratične federativne Jugoslavije, ne pa vzpostavljanje komunizma, kot nam sovražniki podtikajo.«

Ko je v svojem referatu na V. kongresu KPJ 1948. leta Tito citiral ta del izjave, je dodal: »Ta izjava je bila, razume se, v tistem času pravilna.«³⁰

Britanski politični analitiki so v že omenjenem obveščevalnem priročniku menili, da se vsi nasploh strinjajo, da se po izgonu Nemcev izvede družbena in gospodarska reforma. Vendar pa ni bil storjen noben poskus, da se to natančneje definira. To bi namreč pripeljalo do pričkanj, ki bi lahko razcepila ljudsko fronto. Sklepali so, da so nekateri najbolj vplivni partizanski voditelji, udeleženci španske državljanske vojne, sklenili »izogniti se napaki razcepa ljudske fronte s poskusom, da se istočasno izvaja politična revolucija in vodi vojna.«³¹

V zelo zgoščeni analizi na osmih tiskanih straneh v šestem poglavju o vlogi KPJ je bilo ocenjeno, da so slovenski komunisti bili morda uspešnejši, ko so spoznali potrebo sklenitve delovnega zaveznštva, da so »jugoslovanski komunisti sami, ne pa neki emisarji ali agenti ruskih komunistov prevzeli vodilno vlogo v odporiškem gibanju.«

Dosegljivi viri so kazali, da sta Sima Marković in Petko Miletić svojčas »sprejela centralistično in velikosrbsko linijo«. Vodilni hrvaški komunisti so ob nemški invaziji bili v zaporu in so jih kasneje ubili ustaši. »To dejstvo je moglo resno vplivati na počasnejši razvoj odpora v Hrvatski in prispevati k temu, da je Srbija prevzela pobudo v prvi fazi nacionalne vstaje«, je bil sklep v tem priročniku.

Na koncu omenjenega poglavja, v katerem je bilo govora o razvoju in uporabi partijske linije v NOB, problemih okrog organiziranja odporiškega

²⁷ PRO, FO 371/44312, R 9591/658/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1060, 23. avgusta 1972, str. 33.

²⁸ W. Churchill, n. d., VI, *Trijumf i tragedija*, 83–87. Llewellyn Woodward, *British Foreign Policy in the Second World War*, Volume III, London 1972, 340–341.

²⁹ L. Woodward, n. d., III, 341. Prim. D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1066, 4. oktobra 1972, str. 32.

³⁰ V kongres Komunističke partije Jugoslavije, 21–28. jula 1948, Stenografske beleške, Beograd 1949, 102. Nekdo v uredništvu »Vjesnika u srijedu« ali izven njega očitno ni bil seznanjen z zgodovinskimi dejstvi in je interveniral v besedilu zapisnika o sestanku Tito–Churchill z dne 12. avgusta 1944. leta (Vjesnik u srijedu, št. 1065, 27. septembra 1972, str. 36). Brez navedbe znakov izpuščenja je prečrtal naslednje stavke: »Maršal Tito je dejal, da kot je že večkrat javno izjavil, nima nikakršne želje, da uvede komunistični sistem v Jugoslaviji, če drugega ne že zato, ker je treba pričakovati, da bo po vojni večina evropskih dežel živela v demokratičnem sistemu in Jugoslavija si ne bo mogla privoščiti, da se od tega razlikuje. [...] Premier je pripomnil, da bi želel, da maršal Tito javno potrdi svojo izjavo o komunizmu. Maršal Tito je okleval to storiti v tem trenutku, ker bi taka izjava lahko napravila vtis, kot da je bila od njega izsiljena in bi mogla oslabilo njegov položaj.«

³¹ Kot op. 5, odstavki 168–169.

gibanja, velikih izgubah, ki jih je utrpela KPJ, spoštovanju, zaupanju in simpatijah med širokimi nekomunističnimi množicami, vlogi KPJ v ljudski fronti itd., je bilo rečeno:

»Čeprav se zdi malo verjetno, ni izključeno, da bo po vojni vsa politična oblast koncentrirana v rokah komunistične partije. Če bo to tako, bo zato, ker se je jugoslovansko ljudstvo na lastnih izkušnjah prepričalo, da je pod sovražno okupacijo komunistična partija edina pokazala sposobnost, da ljudstvu da hrabro in konstruktivno vodstvo in da je edina kvalificirana, da po tej poti nadaljuje v dnevih miru.«³²

Vse kaže, da se je Winston Churchill šele ob svojem prvem srečanju z maršalom Titom prepričal, da pred seboj nima samo izkušenega vojaškega poveljnika, marveč tudi izredno politično osebnost. Pokazalo se je, da so iluzorne predpostavke ameriškega političnega predstavnika v Sredozemlju, Murphyja, da bi odnos med Titom in Šubašićem lahko bil približno tak kot med Clémanceaujem in Fochom. Ameriški State Department je tedaj menil, da Britanci skušajo s prilizovanjem doseči to, kar so Rusi dosegli z indoktrinacijo.³³

Na sestanku med Churchillom in maršalom Titom dne 13. avgusta 1944. leta je tekla razprava tudi o možnem zavezniškem izkrcavanju v Istri. Iz Churchillovih spominov že vemo, da se on ni strinjal glede tega z ameriškim predsednikom Rooseveltom. Vendar v literaturi še ni znano, da je bil Churchill celo pripravljen razdeliti skupno poveljstvo, če Amerikanci ne bi hoteli dati na voljo flote za izkrcavanje, ter iti v boj samo z britanskimi silami.³⁴

V svoji depeši generalu Wilsonu je 23. avgusta 1944. leta Churchill sporočal: »Nisem zadovoljen s Titovimi dosežki. Postal je popustljiv nasproti Nemcem in aktiven v državljanski vojni.« Churchill je še pripomnil, da v splošno dobro pripravlja operacije na severu (torej v Istri), kar bo Titove sile odvleklo tja.³⁵

Churchill je 31. avgusta 1944 pisal Edenu: »Dobro bi bilo, spomniti se, kako velika odgovornost bo ostala na nas, ko se bo vojna končala s Titom, ki bo imel vse orožje in bo ostanek dežele lahko podjarmil z orožjem, ki ga je dobil od nas.«

Eden je na tej beležki lastnoročno pripomnil: »Tega opomina mi prav gotovo ne potrebujemo. Predsednik vlade je vztrajno potiskal Tita, kljub našim opozorilom.« V svojem odgovoru z dne 15. septembra 1944. leta pa je Eden predlagal, naj Britanci čisto jasno sporoče Stalinu, kako gledajo na povojno Jugoslavijo in naj ga vprašajo, če bo pri tem sodeloval.³⁶

Churchill se je strinjal 21. septembra 1944. leta: »V tej situaciji lahko ravnamo samo tako, kot to vi predlagate, namreč v pogovorih v Moskvi. Naravnost moramo vprašati Ruse, kakšna je njihova politika.« Toda ob svoji ostri osebni poslanici Titu zaradi odklonitve sestave skupne vlade s Šubašićem je pripomnil: »Skrbno moramo paziti, da mu ne damo nobenega izgovora, da se povsem vrže v roke Rusov.«³⁷

Titov skrivnostni odhod z Visa s sovjetskim letalom je še toliko bolj povzročil skrb Churchilla. Tega se je še večkrat kasneje spominjal v svojih

³² Isto, odstavki 118–140.

³³ W. Roberts, n. d., 209, 231.

³⁴ L. Woodward, n. d., III, 341–342; W. Roberts, n. d., 265–266; PRO, PREM 3 275/1.

³⁵ PRO, WO 214/40.

³⁶ PRO, FO 371/44263, R 13994/8/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1073, 22. novembra 1972, str. 36–37. Prim. L. Woodward, n. d., III, 343–344.

³⁷ PRO, FO 371/44292, R 15074/44/92. Prim. L. Woodward, n. d., III, 346–347.

razmišljanjih. Churchill je 20. novembra 1944. leta med drugim sporočil generalu Wilsonu: »Moje zaupanje v Tita je bilo omajano, ko sem se z njim srečal v Neaplju in uničeno, ko je pobrisal z Visa v vseh okoliščinah, povezanih z njegovim odhodom.«³⁸ Termin »levanted from Vis« najdemo tudi v Churchillovi beležki za Edena še 18. aprila 1945. leta: »Znano vam je moje mnenje o Titu, ki mu nisem nikoli več zaupal, odkar je pobrisal z Visa.«³⁹

Tito je nasprotoval načrtovanemu zavezniškemu nadzorstvu nad razdeljevanjem pomoči za civilno prebivalstvo. Churchill je zato v beležki Edenu dne 19. decembra 1944. leta zapisal: »Zakaj bi morali na svoje stroške glede vsega tega pritiskati na Tita? [...] Prišel sem do sklepa, da smo si s Titom vzredili kačo na prsih. Toda vse do nedavnega je grizel Nemce. Odkar je začel gristi nas, čutim za njega mnogo manj simpatij.«⁴⁰

Neposredno pred koncem druge svetovne vojne po podpisu pogodbe o prijateljstvu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo je Churchill v beležki za stalnega državnega podsekretarja v Foreign Officeu Sargenta dne 20. aprila 1945. leta zapisal: »Nima smisla, da tekmujeemo z Rusijo, kdo bo dal večjo pomoč maršalu Titu. Naj še naprej računa v prvi vrsti na Sovjetsko zvezo.«⁴¹

Zanimivo je, da je Churchill šele 20. maja 1945, torej ko je bila tržaška kriza na vrhuncu, zahteval, naj mu Foreign Office zbere »kar najbolj popoln možen dosje o Titu.«

»Mar se je res štiri leta šolal v komunističnem kolidžu? Ali je res del svojega časa porabil za organiziranje stavk na dalmatinski obali? Ali res ni šel v borbo za Jugoslavijo, ko jo je napadla Nemčija, marveč je čakal do 22. junija 1941. leta, ko je Kominterni vsem svojim miljenčkom dala navodila, naj pomagajo Rusiji? Ali se je sploh kdaj poročil in kolikokrat?

Mi vemo vse, kako je pobegnil na otok Vis, ko je na kopnem postalo vroče in kako je pobrisal z Visa po treh mesecih naše zaščite, da bi obnovil svoje stike z Moskvo.«

G. Glanville, kot sodelavec S.O.E. dodeljen britanskemu generalnemu konzulatu v Zagrebu v letih 1939–1941, je menil, da je Tito sicer »izvajal običajno partijsko linijo« vse do nemškega napada na Rusijo, da pa je vendar 27. marca 1941. leta »vodil demonstracije v korist Rusije, ki je za razliko od zaveznikov tedaj še bila nevtralna.« Rečeno je bilo nadalje, da se je Tito 1937. leta vrnil iz Španije in se zaposlil v Splitu. Delal naj bi v jadranski ladjedelnici, lastništvu britanskega podjetja Yarrow. Policija je tedaj, kot se je napak navajalo, od časa do časa aretirala Tita in on je avgusta 1937. leta organiziral veliko stavko rafinerije firme Shell v Capragu, kasneje 1937. leta pa odšel v Slovenijo in tam organiziral stavke v tekstilni industriji, ki je deloma bila v lasti Britancev. Tito naj bi 1937. leta tudi organiziral stavko v Trepči in bil »aretiran in pretepen od jugoslovanske policije«, 1939. leta pa bil na begu pred to policijo in bil precej miren. Glanville je zatrjeval dalje, da je KPJ ob sovjetsko-nemškem paktu zavzela pronemško linijo in da KPJ tedaj ni podprla prizadevanj S.O.E. v Zagrebu, da organizira razne jugoslovanske politične stranke za podporo Veliki Britaniji.

³⁸ PRO, FO 371/44266, R 18997/8/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1088, 14. marca 1973, str. 38.

³⁹ PRO, FO 371/48812, R 7022/6/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1101, 13. junija 1973, str. 25. Prim. L. Woodward, n. d., III, 366.

⁴⁰ PRO, FO 371/48805, R 363/5/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1100, 6. junija 1973, str. 4.

⁴¹ PRO, FO 371/48812, R 7345/6/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1101, 13. junija 1973, str. 25.

Slednjič je bila sestavljena informacija treh in pol tipkanih strani o Titu z uvodnim pojasnilom in opravičilom: »Malokaj je težje ugotoviti kot pa osebno zgodovino komunističnih agentov, ki so služili Moskvi izven meja Sovjetske zveze.«

Pravilno je bilo ugotovljeno, da je Tito bil ujet v Rusiji 1915. leta in da se ni pridružil tamkajšnjim jugoslovanskim formacijam. Leto 1923 je bilo navedeno kot najbolj verjetna letnica Titove vrnitve v Jugoslavijo.

Navedeni so bili točni podatki o Titovi funkciji sekretarja Saveza metalaca in o njegovi aretaciji 1928. leta ter v delovanju v CK KPJ 1934. leta, o organiziranju prevoza prostovoljcev v Španijo. Podatek o Titovi zaposlitvi v Splitu je bil vzet z rezervno, kazalo pa je, da je Tita finančni center na Dunaju in ga usmerjal predvsem na britanske in ameriške koncerne.

Potem ko so bili navedeni nekateri citati iz članka, pripisanega Titu in objavljenega v »World News and Views« dne 6. januarja 1940. leta, je bilo rečeno (točno), da je Tito aprila 1941. leta bil v Zagrebu, da se je maja preselil v Beograd, izginil in se tam spet avgusta ali septembra 1941. leta pojavil v pogovoru z Mihailovićem.

Na osnovi raznih virov je bil kot najbolj verjeten naveden sklep, da je »Rusija opozorila Tita in njegove kolege na bližnji nemški napad na Sovjetsko zvezo in da so ti maja in junija začeli organizirati levičarsko fronto, da bi nemške čete odvrnili od tega napada, da pa odpora niso začeli vse do najprej v juliju.«

Ta kratki življenjepis ali »kar najbolj popoln možen dosje« o Titu se je zaključil s kratkim odstavkom o pohodih partizanske glavnine iz Srbije v Sandžak, Črno goro, zahodno Bosno in v severno Dalmacijo, »kjer je Tito ustvaril svojo narodno-osvobodilno vojsko, dotlej sestavljeno skoraj izključno iz srbskih in črnogorskih komunistov in levičarjev.«⁴²

Churchill je dejansko vedno bolj izgubljal zanimanje za Jugoslavijo v smislu svojih prejšnjih namer, da vpliva na njen notranjepolitični razvoj. V neki svoji beležki, namenjeni samo Edenu, je Churchill dne 11. marca 1945. planinah, da se kuha v grenkem balkanskem soku. [...] Izgubil sem svojo leta med drugim zapisal: »Mislim da bi odslej mi morali stremeti za tem, da Italijo podpremo proti Titu. Tita lahko prepustimo samega sebi v njegovih naklonjenost za Jugoslavijo, katere država mora ostati na osnovi sporazuma Tito—Šubašić itd. Z druge strani še vedno upam, da bomo lahko rešili Italijo pred boljševiško kugo.«⁴³

V že omenjeni beležki za Edena je Churchill 18. aprila 1945. leta zapisal: »Edini način, da se razcepi komunistična partija v Italiji je v zvezi s Titovimi zahtevami. V našem interesu je, da kolikor je le mogoče preprečimo rusko poplavo Srednje in Zahodne Evrope. Italijani se bodo prav gotovo uvrstili v to fronto.«⁴⁴ V neki depeši za feldmaršala Alexandra v začetku maja 1945. leta pa je Churchill izrazil upanje, da je ta zbral dovolj sil »proti tej moskovski pošasti, katere krak je Tito.«⁴⁵

Vendar pa si je Churchill bil povsem na jasnem, da v Jugoslaviji nastaja zelo stabilen in trajen politični režim. V zapisniku njegovega pogovora s kraljem Petrom II. z dne 17. novembra 1944. leta je rečeno tudi naslednje: »Med-

⁴² PRO, PREM 3 513/8.

⁴³ PRO, PREM 3 513/6.

⁴⁴ Kot op. 39.

⁴⁵ PRO, WO 214/42.

tem pa, čeprav je g. Churchill jasno, da Tito je in bo, vse dokler bo živ, ostal gospodar v Jugoslaviji, položaj kralja Petra ni slabši, kot pa je bil zadnjič, ko je g. Churchill imel čast sestati se z Njegovim Veličanstvom.«⁴⁶ Kakorkoli je nekdo lahko kritičen nasproti Churchillovi politiki v zvezi z Jugoslavijo, mora vendarle priznati, da je bil zelo dalekoviden.

Prostor nam ne omogoča, da bi to zelo kompleksno tematiko obravnavali širše, v potrebni mednarodni konstelaciji in da bi navajali celo vrsto drugih, zelo zanimivih in indikativnih razmišljanj. Lahko bi zaključili z ugotovitvijo dr. Vladimirja Bakarića, da sedaj dosegljivi in znani britanski dokumenti skoraj v celoti potrjujejo Titove ocene, kakršne je dal tiste čase.⁴⁷

Summary

THE BRITISH ABOUT MARSHAL TITO AND REVOLUTION

The paper was prepared for a scientific meeting »Tito and the Revolution«, which was held at Kumrovec in December 1977. The author gives the survey of sources and literature at the beginning of his article. In the so-called »Churchill Papers«, which are kept in the Public Record Office in London, one can find very significant and valuable sources about Tito and the revolutionary activities in Yugoslavia; further on, such documents can also be found in the general correspondence of the Foreign Office, in the fund of the 37th mission accredited to Yugoslavia, as well as in documents of various military units. A very clear survey of basic British literature, which concerns Tito and the National Liberation War in Yugoslavia, is also given; it includes scientific sources, essays and memoirs.

The author also summarizes and partly also quotes meditations about Tito published in the intelligence manual »Political Intelligence Centre Middle East, as well as observations of important British official, as for example, of the lieutenant colonel Vivian Street, ambassador Ralph S. Stevenson, general H. M. Wilson, Macmillan's representative Philip Broad and others.

Selected quotations from various intimate meditations of the British prime minister, Winston Churchill, enable the author of the paper to reconstruct the basic traits of the British policy toward Tito, this »tiger to be caught«. For the first time the dialogue between Tito and Churchill about the collectivization of the land property, which was held on 12 August 1944, is quoted here on the basis of short-hand notes made by major Stephen Clissold. The reasons for the creation of the declaration of the National Committee for the Liberation of Yugoslavia, issued on 17 August 1944, are also explained.

The British analysts made a proper, realistic evaluation of the Communist Party of Yugoslavia. Tito's mysterious departure from the island of Vis by a Soviet plane enraged Churchill, who since constantly used the term »levanted from Vis«. After that Churchill did not trust Tito any longer, and at the climax of the Trieste crisis he demanded from the Foreign Office as complete dossier about Tito as possible. Collected data were only partly correct. However, Churchill had a farseeing opinion that Tito is going to remain »the master« in Yugoslavia as long as he lived.

⁴⁶ PRO, FO 371/44319, R 18855/658/92; D. Biber, n. d., Vjesnik u srijedu, št. 1084, 14. februarja 1973, str. 38. »Politika« je v plagijatu tega teksta 5. julija 1974 izpustila prvi, najvažnejši del stavka. Lahko sklepamo, da je nekoga bolj kot dalekovidnost motila točnost Churchillovega predvidevanja. Mesec dni kasneje je namreč podobno misel ponovil Anthony Eden v neki beležki za Churchilla: »Tito je gospodar v deželi in to bo ostal in on lahko diktira pogoje.« (Vjesnik u srijedu, br. 1086, 28. februarja 1973: »Tito je gazda u zemlji i ostat će to i on je u stanju da diktira uvjete.«) »Politika« je 6. julija 1974 ta citat objavila v skrajšani, falzificirani verziji: »Tito je u stanju da diktira uslove.«

⁴⁷ Vjesnik, 4. julija 1973, str. 1. Dr. Bakarić je dejal med drugim: »Mogu reći da nama to tada nije bilo poznato a da je gotovo svaka od Titovih ocjena iz doba rata u tom materijalu potvrđena.«